

Faustus Andrelinus en Erasmus in het Parijse Humanistenmilieu rond 1500

door

LIEVE TOURNOY-THOEN
Aspirante N.F.W.O.

Het laat-vijftiende eeuwse Parijs was het toneel van vele en grote tegenstellingen. Dagelijks vierden disputen hoogtij tussen volgelingen van de Heilige Thomas van Aquino, die de christelijke leer met het Aristotelisme had pogen te verzoenen en de menselijke geest als beslissend element zag inzake de geloofsovertuiging, en anderen die het standpunt van Ockham verdedigden en het als onmogelijk beschouwden door middel van het denkend verstand het geloof te bereiken.

Toch waren er enkele tekenen van vernieuwing te bespeuren in een tijd, rijk aan angst en onzekerheid, moe getobd over vragen die door jarenlang heen en weer debatteren aan inhoud en diepte verloren hadden.

Er was een Jan Standonck, hervormer *avant la Réforme*, zoals Renaudet¹ schrijft. Doordrongen als hij was van de geest der Windesheimers, bij wie hij in het kollege te Gouda opgevoed was, leefde in hem het verlangen om centra van hervorming in Frankrijk en dan vooral te Parijs in te planten. Sinds 1489 wijdde hij zich konkreet aan die taak in het Collège Montaigu waar hij tot *provisor* was aangesteld. Zoals hij het voorstelde was hervorming niet gelegen in hernieuwing, doch in terugkeer naar het oude: de traditie en het gezag van de Kerk.

Ondertussen werd ook door een klein cenakel van humanisten het spoor doorgetrokken, waarvan Jean Gerson de eerste schreden gezet had. Voor het eerst had Jean Gerson, de kanselier van de Parijse universiteit rond 1400, de zielloosheid aangeklaagd van de scholastieke disputen. Vooral theologisch gericht, wilde hij het geloof funderen op een intuïtief vatten van God langs de weg van kontemplatie en onthechting.

Wat bij Gerson in de kiem aanwezig was, is in de loop der eeuw zeer langzaam en hortend tot rijping gekomen, over Nicolas de Clamanges, Jean Fouquet, François Villon en Guillaume Fichet.

1. A. Renaudet, *Humanisme et Renaissance* (Travaux d'Humanisme et Renaissance, XXX). Genève, 1958, p. 144.

In de kring van Robert Gaguin, de generaal van de orde der Mathurijnen of Trinitariërs, komt de beweging eerst tot volle leven. Naast de reactie tegen de school der scholastiek is er nu ook de inbreng van de schone letteren, die als een concrete verwerking gezien worden van alles wat edel en goed is. Onder impuls van Gaguin verzamelen zich talrijke Italianen aan de Parijse Alma Mater der laat-vijftiende eeuw. Maar ook vele Vlamingen — Gaguin was trouwens zelf een Vlaming —, komen er studeren, aangetrokken door de faam van de instelling. En inderdaad: de zuiver menselijke bewondering van aardse schoonheid, erfdeel uit Italië, wordt oversluierd door de mystieke traditie uit de Nederlanden, en ze wordt beschouwing van de christelijke waarheid die in die schoonheid beter tot uiting wordt gebracht. Die twee polen die aldus tot elkaar naderen en zich als het ware met elkaar vervlechten, stuwen de cultuur tot grote vitaliteit.

In die kring nu zijn er twee persoonlijkheden die speciaal mijn aandacht getrokken hebben. Toevallig kunnen ze beschouwd worden als de twee belangrijkste vertegenwoordigers van beide convergerende werelden te Parijs: de Italiaan Faustus Andrelinus uit Forlì en de Nederlander Erasmus van Rotterdam. De groei en de neergang van hun vriendschap zullen wij in deze lezing nader pogen te belichten.

Geboren te Forlì in de Romagna in 1462 of 1463, heeft Faustus al vroeg zijn vaderstad verlaten om zich op een jarenlang *iter Italicum* te bekwamen in de rechten en de schone letteren. Te Bologna studeert hij aan de universiteit, te Rome vertoeft hij aan de Academia Romana van Pomponio Leto in een kring van geleerden; te Mantova wordt hij tenslotte hofdichter van bisschop Lodovico Gonzaga, oom van Francesco, de toenmalige markgraaf. Omwille van zijn poëtische middelmatigheid verzinkt hij in Italië echter in het niet tegenover de galerij der groten die het humanisme er al sinds een eeuw heeft voortgebracht. Maar ambitieus als hij is, stelt hij zich lang niet tevreden met het karig betaalde baantje van hofdichter bij bisschop Gonzaga. Hij verkiest het avontuur en trekt in de herfst van 1488 naar Frankrijk, meer bepaald naar Parijs, om er zijn geluk te beproeven. Daar tracht de Venetiaan Girolamo Balbi reeds sinds enkele jaren vaste voet te krijgen. Samen met Faustus en een andere pas aangekomen Italiaan: Cornelio Vitelli uit Cortona, bekommt hij op 5 september 1489 toelating van de universiteit om gedurende één uur in de namiddag de schone letteren te doceren. Balbi, die zich door de nieuwkomers in zijn positie bedreigd ziet, vindt licht een reden tot onenigheid. Hij beschuldigt Faustus van plagiaat; bij het eerste verschijnen van Faustus' *Amores* (Parijs, 1 oktober 1490), kamt hij het werk

tot op de grond af en gaat zelfs zover in Italië het gerucht te laten verspreiden van Faustus' dood op de brandstapel wegens ketterij. Faustus ziet zich genoopt Parijs te verlaten. Achtereenvolgens in Toulouse en in Poitiers gaat hij dichtkunst en retoriek onderwijzen. Bij zijn terugkeer haalt hij het tenslotte op Balbi, dank zij de steun van de ganse pleiade van het opkomend humanisme, vooral dan van Robert Gaguin en van vooraanstaande lieden aan het hof en uit de kanselarij, onder wie Guillaume de Rochefort, de kanselier van de koning, en Pierre de Courthardy, de president van het Parijse parlement. Het jaar 1496 betekent voor Faustus de ware doorbraak. Robert Briçonnet, aartsbisschop van Reims, introduceert hem bij Karel VIII. Faustus leest de vorst voor uit zijn werk *De Neapolitana Fornoviensique victoria*, en de koning is zozeer ingenomen met de lof op zijn eigen krijgsdaden in Italië, dat hij de dichter onmiddellijk een som geld schenkt en hem een jaarlijks pensioen verleent. Faustus heeft zich een plaats verworven. Een veelbelovende toekomst van hofdichter ligt voor hem open.

Weinig tijd voordien heeft Faustus kennigemaakt met Erasmus.

Opgevoed bij de broeders van het Gemene Leven in het klooster van Steyn bij Gouda komt de augustijnermonnik Erasmus van Rotterdam in de nazomer van 1495 naar Parijs om er zich in de godgeleerdheid te bekwamen. Reeds had Erasmus van Faustus horen spreken toen hij op de residentie verbleef van Hendrik van Bergen, bisschop van Kamerijk, als diens sekretaris in de jaren 1493 tot 1495. In die tijd immers vertoefde ook Petrus Santeranus, een Siciliaan die te Parijs gestudeerd had, in de omgeving van de bisschop. En hij had Erasmus een voorvalletje verteld dat hij korte tijd voordien met Faustus te Parijs beleefd had. Eens had hij een eigengemaakt distichon in antieke trant laten schilderen met letters die hier en daar als het ware door de tijd aangetast waren. Daarop had hij het aan Faustus voorgelegd met de vermelding dat hij het tussen andere overblijfselen uit de Oudheid had teruggevonden. Faustus, opgevoed in de traditie van de Academia Romana, dweepte met alles wat uit de Oudheid kwam, en was eenvoudigweg niet te tomen in zijn opgetogenheid, tot Santeranus hem de ware herkomst van het distichon reveleerde en het gehele geval in het belachelijke trok.

Vrijwel dadelijk na zijn aankomst te Parijs tracht Erasmus in voeling te treden met de humanistenkring waar Gaguin en Faustus in die dagen zeker de toon aangeven. In de septemberdagen van 1495 introduceert Erasmus zich bij Gaguin met een brief en een gedicht. De brief is niet bewaard gebleven; het gedicht, een hendecasyllabon: *ad Gaguinum nondum visum*, werd opgenomen in het *Carmen de casa natalicia Iesu* (voor het eerst gepubliceerd

te Parijs in januari 1496²). In een gekunstelde stijl spoort Erasmus zijn Muzen ertoe aan zich, hoewel beschroomd om hun minderwaardigheid, naar Gaguin te begeven. Het gedicht en de brief vallen blijkbaar in goede aarde bij de chef der Parijse humanisten: dadelijk schrijft hij Erasmus een brief terug³. Hij is tenvolle bereid Erasmus als vriend op te nemen, doch tevens waarschuwt hij hem voor al te overdreven en onverantwoorde lof. In zijn antwoord op de zelfverdediging van Erasmus tegen de waarschuwing van Gaguin, complimenteert Gaguin de Rotterdammer met de goede stijl van zijn laatste brieven⁴, en hij moedigt hem aan in dezelfde richting voort te gaan en vooral steeds maat te houden. Hij vraagt Erasmus ook, of hij geen nieuws ontvangen heeft over Faustus' *De celesti vaticinatione*; indien ja, kom dan ten spoedigste over, zo schrijft Gaguin aan zijn jonge vriend. Met de *De celesti vaticinatione* wordt ongetwijfeld het werkje bedoeld *De influenza siderum*, dat te Parijs op 10 mei 1496 bij Felix Baligault van de pers kwam.

Preserved Smith publiceert in zijn boek over Erasmus⁵ enkele gedichtjes, ons bewaard in het B.M., Egerton ms. 1651. Het mooi versierde handschrift was bestemd om te worden opgedragen aan de jonge prins Hendrik, de latere Hendrik VIII van Engeland. Naast enkele gedichten van Erasmus bevat het ook een gedicht van Gaguin aan Erasmus en aan Faustus, waarin hij beide dichters uitnodigt tot een eenvoudige maaltijd bij zich thuis. „Mijn middelen om jullie te ontvangen zijn bescheiden”, zo schrijft Gaguin, „doch dat doet niets af aan de warme en oprechte genegenheid die ik jullie beiden toedraag.”

Erasmus kent ondertussen een ellendige tijd in het Collège Montaigu, waar Standonck de plak zwaait. De lucht en de kost maken hem er ziek, zijn tere en verfijnde natuur kan de harde onthechting niet verdragen die er aan de kostgangers wordt opgelegd. Daarbij zitten de wekelijkse scholastieke disputen hem lelijk dwars; stellig zal de kennismaking met de levendige Italiaan Faustus, die al evenzeer het land had aan de toenmalige Parijse theologen en aftandse scholastiek, hem dan ook een welkome verpozing geweest zijn in zijn kleurloos bestaan. Beiden veelmeer filoloog dan filosoof zullen ze zich zeker vermeid hebben in geestige woordspelingen en ironische aanvallen op de schare nog

2. C. Reedijk, *The Poems of Desiderius Erasmus*. Diss. Leiden, 1956, nr. 38, pp. 239-240.

3. P. S. Allen, *Opus Epistolarum Desiderii Erasmi Roterodami*. Vol. I (Oxford, 1906), ep. 43, pp. 145-147.

4. P. S. Allen, *Opus Epistolarum*, I, ep. 44, pp. 147-148.

5. P. Smith, *Erasmus*. New York, 1962², app. III, p. 456.

middeleeuwse theologen, die het aan de Parijse universiteit nog steeds voor het zeggen hadden.

Nog in hetzelfde jaar schrijft Erasmus tijdens een verpozing op het platteland een gedichtje aan Gaguin en Faustus: *In Annales Gaguini et Eglogas Faustinas carmen ruri scriptum et autumno*⁶. Het gedicht is heel waarschijnlijk tot stand gekomen tijdens hetzelfde verblijf buiten (begin november 1495), waarin hij de brief schreef aan Hector Boece, die als inleiding fungeert op de bundel *De casa natalicia Iesu*. Erasmus vertelt in het werkje hoe hij geniet van een romantische rust op het land. Plots ontwaart hij de beeldschone Thalia, Faustus' muze. Zij komt hem lachend tegemoet en vertelt hem hoe Faustus eveneens in de eenzaamheid zijn *Bucolica* voorbereidt. Zijn muzen zijn werkelijk in opperbeste konditie. Stellig zal Faustus in grootheid Vergilius evenaren en, zo voegt de muze er ondeugend aan toe: geen Livia of ander popje valt in het werk te bespeuren, zodat de theologen er bezwaarlijk graten zullen kunnen in vinden. Waarschijnlijk had Faustus aan Erasmus bij hun kennismaking zijn nog onvoltooide *Bucolica* laten lezen. Reeds in de brief die een zekere Johannes Cordiger Alemannus bij de eerste uitgave van Faustus' *Amores* of *Livia* (Parijs, 1 oktober 1490) voegde, is er sprake van de voorbereiding der eklogen. Nu maakt Erasmus zijn nieuwbakken vriend een compliment hierover in de vorm van een bukolisch gedicht: wel echt een fijne attentie van hem! Slechts even raakt Erasmus de voorbereiding van het *De origine et gestis Francorum compendium* van Gaguin aan, en dan nog post factum. Immers reeds in de tweede helft van september 1495 was de drukker met het zetten klaar, en tot de definitieve uitgave heeft ook Erasmus een steentje bijgedragen. Toen het werk van de pers ging komen, bleven er achteraan nog twee bladen ongevuld over; in die tijd waren blanco-folia minder gebruikelijk. Gaguin lag ziek en kon onmogelijk voor enkele supplementaire pagina's zorgen. Dan sloegen zijn vrienden de handen in elkaar. Het voorlaatste blad kreeg men met wijd zetten gevuld met een gedicht van Gaguin, vier disticha van Faustus en een prelude van Benoît de Montecat. Voor het laatste folium bood Erasmus een brief aan, wel wat langdradig doch geschreven in zijn meest elegante Latijn⁷. Toch wat eigenaardig, de publikatie van die brief van een onbekend monnikje als Erasmus in het werk van die grote geleerde Gaguin, met wie hij pas vriendschap had gesloten. In elk geval: hij bewees er Gaguin een dienst mee, en voor hemzelf betekende een publikatie in het werk van de vereerde meester,

6. C. Reedijk, *The Poems*, nr. 39, pp. 240-243.

7. P. S. Allen, *Opus Epistolarum*, I, ep. 45, pp. 148-152.

zoals Huizinga zegt⁸, de springplank tot de roem bij de grote massa.

Erasmus kan echter in Parijs niet aarden. De nog middeleeuwse sfeer van middeleeuwse twisten en disputen en het barbaarse ascetisme van het Collège Montaigu jagen hem met de koorts op het lijf op de vlucht. Hij verlaat Parijs in de lente van 1496 om te gaan herstellen op de residentie van Hendrik van Bergen. Hij wordt er goed ontvangen en spoedig is hij weer geheel de oude. Daarna reist hij naar Holland, naar zijn vrienden in het klooster van Steyn. Op hun aanmoediging echter vertrekt hij in september 1496 terug naar de Franse hoofdstad. In zijn bagage steekt o.m. een bundel gedichten van zijn jeugdmakker Willem Hermans, die hij aan zijn Parijse vrienden wil voorleggen, in de hoop aldus zijn kameraad in zijn literaire carrière vooruit te helpen⁹. Met dit doel voor ogen had hij trouwens reeds vroeger Willem Hermans met Faustus in contact gebracht. In Parijs aangekomen, neemt Erasmus natuurlijk niet meer zijn intrek in het kollege van Standonck. Renaudet¹⁰ meent dat dit feit verband houdt met de onenigheid die Standonck zocht met Faustus, terwille van diens losheid bij de keuze en de interpretatie van antieke schrijvers, én van diens gebrek aan religiositeit, daar hij ook op zon- en feestdagen cursus hield.

Van 1496 tot 1499 verblijft Erasmus te Parijs. Wel reist hij nog naar de residentie van Hendrik van Bergen en naar het Noorden op zoek naar steun bij zijn oude beschermheer en zijn vroegere vrienden. Ook meent hij op bescherming te mogen rekenen bij Anna van Borselen, Vrouwe van Veere, met wie hij door toedoen van zijn vriend Jakob Batt in contact was gekomen. Die steun is echter alles samen vrij gering, en dat werkt sterk in op het moreel van de tenslotte toch eerder melankolische noorderling. Hij voelt zich onzeker in het bestaan, en zijn werkkraft en levendigheid worden erdoor verlamd. Daarbij komen dan nog de ongunstige geruchten die in het klooster van Steyn de ronde doen in verband met Erasmus' gedrag te Parijs; daarvan krijgt hij lucht en dat jaagt het peil van zijn stemming zeker niet de hoogte in. Hij verwaarloost het contact met zijn vrienden, zoals blijkt uit een brief, gedateerd december 1498 en gericht aan Willem Hermans¹¹: „In geen drie maanden liet ik me zien bij Gaguin of bij Faustus”, zo schrijft hij. Toch vraagt hij Willem geen kwaad vermoeden

8. J. Huizinga, *Erasmus*. Haarlem, 1958⁵, p. 33.

9. *Ibid.*, p. 34.

10. A. Renaudet, *Préréforme et Humanisme à Paris pendant les premières guerres d'Italie (1494-1517)*. Paris, 1953², p. 277, noot 2; cfr. eveneens van dezelfde auteur *Humanisme et Renaissance*, o.c., p. 154.

11. P. S. Allen, *Opus Epistolarum*, I, ep. 81, p. 214, rr. 71-74.

tegen hem te koesteren en hij spoort hem aan eens naar Gaguin en naar Faustus te schrijven, naar Faustus zeer kort en geleerd, naar Gaguin met wat meer omhaal. Heel waarschijnlijk op verzoek van Erasmus, schrijft Faustus een brief aan Willem Hermans¹², waarin hij in alle toonaarden de ongerepte levenswandel van hun wederzijdse vriend bezingt en hem uitermate looft om zijn geestesgaven. Na die zwarte tijd worden hun betrekkingen weer hechter. In een brief aan Batt¹³, gedateerd mei 1499, schrijft Erasmus: „cum Fausto mihi summa familiaritas”. Dat hij heel vertrouwelijk omging met Faustus kan men opmaken uit een vijftal korte briefjes¹⁴, heel waarschijnlijk van rond dezelfde tijd als voorgaande brief. Daarin vinden we een steekspel van geestigheden in verband met het menu dat Erasmus aan Faustus bij diens komst zal voorzetten. De briefjes, die kort zijn en puntig als telegrammen, dragen geen vermelding van plaats of datum. De joviale, schertsende, soms wat prikkende toon wijst op een zeer vertrouwelijke en eerder probleemloze omgang tussen beide vrienden.

Ondertussen heeft Erasmus hard gespaard om een reis naar Italië te kunnen ondernemen. De tocht is gepland voor augustus 1499, doch plots laat hij zijn plan varen en reist in mei 1499 met zijn leerling en vriend William Blount, de latere Lord Mountjoy, op diens verzoek naar Engeland. Samen met deze laatste gaat Erasmus er verblijven op het platteland, heel waarschijnlijk op het landgoed van William Say in Bedwell. Van daaruit is het dan wellicht dat Erasmus in de zomer van 1499 een brief richt aan zijn vriend Faustus te Parijs¹⁵. Eerst schrijft hij over de ruzie tussen Delius en Scopus, die hem ter ore is gekomen. Maar al vlug laat hij dat onderwerp varen en gaat vol entoesiasme aan het vertellen, hoezeer Engeland hem bevallen is en hoe hij er geheel terug kan herstellen van de algemene zwakte die de ontbering, het gebrek aan waardering en de gehele woelige sfeer te Parijs voor gevolg hebben gehad. Vooral hangt hij de genierter Faustus een veelzeggend beeld op van de schoonheid en de liefvalligheid van de Engelse meisjes, en hij illustreert hun aanminning met de volgende woorden: „Er zijn hier meisjes met een verrukkelijk snoetje, bekoorlijk, inschikkelijk, en je zal ze gauw hoger schatten dan je muzen... Kom je op bezoek, je wordt door eenieder met een kus verwelkomd; ga je ergens weg, ze laten je gaan met een kus; je komt terug, je krijgt een zoentje; komen ze je tegen, ze geven je kusjes. Gaan ze van je heen, bij het afscheid delen ze kussen

12. Ibid., ep. 84, pp. 220-221.

13. Ibid., ep. 95, pp. 233-235.

14. Ibid., epp. 96-100, pp. 235-236.

15. Ibid., ep. 103, pp. 238-239.

uit ; ontmoeten de lui elkaar, kussen van twee kanten ; kortom, waarheen je ook keert, alles is vol zoentjes" ¹⁶ ; en dan voegt hij er nog aan toe : „Indien jij zou weten wat voor heerlijkheden Engeland biedt, dan zou jij zeker door de lucht hierheen komen vliegen. En indien je jicht je weerhoudt, zou je zeker een Daedalus willen worden" ¹⁷.

In 1500 komt Erasmus naar Parijs terug. Opnieuw wordt hij er gekweld door geldgebrek. Zijn zuurgespaarde centen had hij immers bij de douane in Engeland moeten achterlaten. Daarom ziet hij zich gedwongen tot het schrijven van een werk, dat populariteit kan oogsten. Dit werk verschijnt in de zomer van het jaar 1500 onder de vorm van de *Adagia*. Faustus heeft zijn vriend bij die gelegenheid met een lovende brief bedacht, gedateerd 15 juni 1500¹⁸. Deze brief komt dan ook vooraan in het werk te staan.

Een tijd later vlucht Erasmus naar Orléans, vol angst voor de pestepidemie die uitgebroken is te Parijs. Faustus had gelachen om dit gebrek aan manmoedigheid. In een brief, gedateerd 20 november 1500¹⁹, verantwoordt Erasmus zijn vrees met de volgende woorden : „Het verwijt zou niet draaglijk zijn, indien een Zwitsers soldaat het zou te inkasseren krijgen ; doch op een dichter, een man die houdt van rust en schaduw, heeft het geen vat". Dan volgt nog een lange uiteenzetting in die ietwat geprikte toon die hem in deze periode, ten gevolge van de voortdurende teleurstellingen en onzekerheid, eigen is. Immers het voorval bij de Engelse douane had hem weer genoopt tot mooischrijverij om aan de kost te komen, en had aldus zijn plannen lelijk in de war gestuurd. Daarbij voelt hij zich achtervolgd door Standonck, die in opdracht van Hendrik van Bergen, welke Erasmus nu een antimecenas noemt, zijn doen en laten moest nagaan. Tenslotte vraagt hij Faustus toch deemoedig in de brief, of hij wat wil helpen om de *Adagia* voor de verkoop aan te bevelen, niet omwille van de intrinsieke waarde van het werk, maar omdat hij zich in geldnood bevindt. Hij belooft Faustus dat hij het werk zal bijschaven en uitbreiden ; hij zal hem daarbij niet alleen als *ensor*, doch ook als *architectus* doen optreden. Heeft Faustus dan werkelijk materiaal geleverd voor de verdere uitbreiding van de *Adagia* ? Men mag niet vergeten dat Johannes Cordiger in de inleidende brief op de eerste editie van Faustus' *Amores* (Parijs, 1 oktober 1490) schreef dat de dichter naast vele

16. Uit M. A. Nauwelaerts, *Erasmus* (Fibulareeks, nr. 46). Bussum, 1969, p. 23, hebben wij die zeer knappe vertaling van Erasmus' brief overgenomen.

17. Algemeen wordt aangenomen dat deze passage tot bron heeft gediend voor de kunst, die aan Dr. Johannes Faust in het Faustboek wordt toegeschreven : de mogelijkheid om door de lucht te vliegen.

18. P. S. Allen, *Opus Epistolarum*, I, ep. 127, p. 297.

19. *Ibid.*, ep. 134, pp. 311-313.

andere werken ook nog twee boeken *Epistolae morales* op stapel had staan. Waarschijnlijk heeft Erasmus daar ook wel van geweten. En in hoeverre hebben edities van de *Adagia* Faustus beïnvloed bij de definitieve uitgave van de *Epistolae proverbiales et morales*, waarvan de eerste gedateerde druk verscheen bij Josse Bade in 1508 (?). Reeds mensen die leefden in de tweede helft van de 16de eeuw stelden zich de vraag wie zich door wie had laten inspireren. De pedagoog Johann Sturm raakt de kwestie aan in zijn biografie van Beatus Rhenanus, leerling én van Faustus te Parijs én van Erasmus te Bazel, doch hij laat het probleem voor wat het is²⁰. In Erasmus' werk vinden wij overigens geen spoor van polemieken daarover. Wel lezen wij er twistgeschrijf tussen Erasmus en een ander auteur, Polydorus Vergilius²¹, wie als eerste het idee heeft opgevat een werkje van die aard te schrijven, en hierbij schijnt Erasmus nogal verdoezelend te werk te gaan. Een diepgaand onderzoek hebben wij aan die kwestie nog niet kunnen wijden; toch kan men alvast zeggen dat het zeer moeilijk is al dadelijk op invloed van de ene auteur op de andere te bewijzen, vermits het werk behoort tot een genre dat in die tijd met haar sterk pedagogische behoeften zeer vaak beoefend werd. Daarbij was hun werk inhoudelijk gezien niet de vrucht van eigen vinding, want beide schrijvers putten hun inspiratie uit de rijke bronnen van de Bijbel en de antieke auteurs.

Op 9 december 1500 schrijft Erasmus vanuit Orléans een brief²² aan zijn studiegenoot August Vincent Caminade, in wiens huis te Orléans hij een tijd verbleven heeft, en die zich nu te Parijs bevindt. Hij verheugt zich om het goede nieuws dat hij over zijn Parijse vrienden ontvangen heeft. Hij dankt Caminade oprecht voor de ijver waarmee die de roem van zijn naam hooghoudt te Parijs. Toch wil hij bij die dankbetuigingen niet in de welbekende Faus-tiaanse overdrijving vallen.

Door het pestgevaar tenslotte uit Frankrijk verdreven, begeeft Erasmus zich opnieuw naar de Nederlanden. Lange tijd verblijft hij er op het kasteel Tournehem bij zijn trouwe vriend Batt. Hij wijdt het beste deel van zijn krachten aan een intense studie van

20. *Beati Rhenani vita per Johannem Sturmium*, in: A. Horowitz-Hartfelder, *Briefwechsel des Beatus Rhenanus*. Leipzig, 1886 (anastatische herdruk: Nieuwkoop, 1966), p. 4.

21. Polydorus Vergilius (geb. ca. 1470, overl. 1555). Cf. D. Hay, *The Life of Polydore Vergile of Urbino*, in: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, XII (1949), pp. 132-151, en Id., *Polydore Vergil Renaissance Historian and Man of Letters*. Oxford, 1952. De meest representatieve brief voor de polemieken tussen Erasmus en Polydorus Vergilius wordt gepubliceerd door P. S. Allen, *Opus Epistolarum*, IV, ep. 1175, pp. 425-430.

22. P. S. Allen, *Opus Epistolarum*, I, ep. 136, pp. 315-317, rr. 1-7.

het Grieks : onontbeerlijke voorwaarde voor een uitgave van de H. Hieronymus en voor een juister begripen van de Bijbel. De goede Batt sterft in het voorjaar van 1502. Dan trekt Erasmus naar Leuven, steeds weer verjaagd door de pest. Lange tijd blijft hij er niet ; zijn vrijheidszin belet er hem een leerstoel te aanvaarden.

In 1504 vinden wij Erasmus terug te Parijs. Uit Leuven heeft hij een belangrijke ontdekking meegebracht : een handschrift van Lorenzo Valla's *Adnotationes in Novum Testamentum*²³. Hij heeft het in de Premonstratenzerabdij van het Park teruggevonden en meteen weten te bemachtigen. Die ontdekking verdubbelt nog zijn verlangen om voortaan zijn gehele leven te wijden aan het herstel van de godgeleerdheid. De dichtkunst schuift hij op een zijspoor, en dat brengt mee dat zijn kontakten met vroegere vrienden-dichters, waaronder dan ook Faustus, minder druk worden. Na de dood van Batt verlaat hij zich ook meer en meer op zijn Engelse vrienden : John Colet, Linacre, Thomas More. Hij ontmoet er het nodige begrip en de steun voor zijn groots programma, iets wat hij bij de luchthartige Italiaan Faustus zeker niet aantreft.

In september 1505 nodigt Lord Mountjoy Erasmus via Colet naar Engeland uit. Onmiddellijk gaat Erasmus op de uitnodiging in en steekt het Kanaal over. Weer smaakt hij er de genoegens van een verfijnde levenssfeer tussen mensen wiens leven althans grotendeels door dezelfde idealen gericht is. Erasmus werkt hard en wij zien in zijn brieven hoe vergankelijkheidsbesef en diep bewustzijn van zijn kunnen elkaar afwisselen.

Een prachtige kans biedt zich in Erasmus' leven wanneer de Genuese lijfarts van koning Hendrik VII, Battista Boerio, hem vraagt zijn beide zonen op hun studiereis doorheen Italië te vergezellen. Deze reis betekent voor Erasmus de vervulling van een diep gekoesterd verlangen : eindelijk kan hij het ideaalbeeld dat hij zich van de antieke kultuur heeft gevormd aan de werkelijkheid gaan toetsen. Over Parijs gaat de reis naar Italië. Te Parijs laat hij inderhaast nog een paar werken achter bij Bade om ze tijdens zijn afwezigheid te laten drukken. Hij gaat er tevens zijn oude vrienden opzoeken. Aan Thomas Linacre schrijft hij²⁴ dat de vreugde onder hen des te groter was daar ze hem dood hadden gewaand. Nadien vertrekt Erasmus naar Italië. Op een lang *iter Italicum*, waarop hij alle grote steden van de Italiaanse renaissance bezoekt, schijnt alle contact met Frankrijk en Parijs dood.

23. Over deze episode cf. G. Tournoy, *Lorenzo Valla en Erasmus*, in : *Onze Alma Mater*, 23 (1969), pp. 144-149.

24. P. S. Allen, *Opus Epistolarum*, I, ep. 194, pp. 426-427, rr. 9-10.

Eerst vijf jaar later, in april 1511, komt Erasmus te Parijs terug. Ondertussen heeft hij op zijn terugreis vanuit Italië het opstellen van *De lof der zotheid* aangevat, werk dat hij nadien in het huis van Thomas More voltooide; nu is hij van plan dit bij Gilles de Gourmont uit te geven. Te Parijs heerst hoogspanning: koning Lodewijk XII is in volle koude oorlog verwickeld met paus Julius II. De inzet is hun machtspositie in Italië. Nu wordt de strijd voor één keer niet met de wapens beslecht: Lodewijk XII heeft haar op het religieuze plan verheven. Op 11 april had hij de bisschoppensynode van Lyon bijeengeroepen, en op 16 mei werd het anti-pauselijk concilie te Pisa geopend. Ongetwijfeld zal het konflikt het onderwerp hebben gevormd van vele gesprekken. Zeker zal Erasmus zich ook met die brandende tijdsproblemen hebben ingelaten. Te Bologna had hij de glorierijke intocht van Julius II in 1506 meegemaakt, en 'met een diepe inwendige zucht' had hij er geknield voor de man, in wie hij de belichaming zag van alles wat tegen zijn idealen indruiste. Heel waarschijnlijk heeft hij onder invloed van de heersende spanning het bijtende epigram²⁵ geschreven tegen Julius II, dat als het ware het stramien vormt voor zijn latere dialoog *Julius exclusus e coelis*²⁶. Ook Faustus draagt zijn steentje bij in de storm van schotschriften en satiren die in die tijd, veelal onder impuls van het Parijse hof, tegen de paus losbreekt. In opdracht van koningin Anna schrijft hij een brief, waarin zij de ondankbaarheid van Julius II ten opzichte van haar echtgenoot aanklaagt. De brief vertoont enkele opvallende gelijkenissen met de *Julius exclusus*. Het is wel wat gewaagd van ontegensprekelijke invloed te gaan spreken, al is het zeer aanneembaar dat Faustus aan Erasmus zijn heroïsche brief heeft laten lezen. Ook kan men zich afvragen waarom op één van de eerste uitgaven van de *Julius exclusus* de initialen F.A.F. voorkomen²⁶. In september 1517 komt een jonge Engelsman, Thomas Lupset, naar Parijs om er de supervisie uit te oefenen bij Gilles de Gourmont van de tweede uitgave van More's *Utopia*. Als sekretaris van Erasmus heeft hij lange tijd een kopij in bezit gehad van een *Julii genius*, welke Erasmus bij zijn overhaast vertrek uit Engeland in de zomer van 1514 bij hem had achtergelaten, en die hij eerst na herhaaldelijk aandringen in 1516 terugkreeg. In september 1517 nu vraagt Lupset in een brief aan Erasmus veront-

25. Voor dit epigram, cf. C. Reedijk, *Een schimpdicht van Erasmus op Julius II*, in: *Opstellen ... aangeboden aan Dr. F. K. H. Kossmann* ('s-Gravenhage, 1958), pp. 186-207.

26. Voor de ganse *Julius exclusus*-kwestie, cf. Godelieve Tournoy-Thoen, *Deux épîtres inédites de Fausto Andrelini et l'auteur du „Julius Exclusus“*, in: *Humanistica Lovaniensia*, XVIII (1969), pp. 43-75.

schuldiging voor wat met de *libellus* is gebeurd. Hij verzekert Erasmus dat er geen kwade wil in het spel is, doch dat zijn slordigheid aan de basis ligt van wat voorgevallen is. Wat anders kan Lupset met dit alles bedoelen dan een klandestiene uitgave van de *Julius exclusus*, waarvan hij ongetwijfeld een afschrift had gemaakt; heeft hij daarbij niet met medeweten van Faustus diens initialen F.A.F. op het werk aangebracht om aldus de aandacht van Erasmus af te leiden, die door al te veel publiciteit om het werk wel eens in moeilijkheden had kunnen komen? Faustus had dan al een veel minder angstvallig karakter, en daarbij genoot hij in zijn positie van hofdichter van vrijgeleide.

Na 1512 schijnt alle direkt contact met Faustus voor goed verbroken. Na zijn laatste verblijf te Parijs, ontdekt Erasmus een nieuwe vriendenkring in de drukkerij van Johannes Froben te Bazel. Hij smaakt er voor het eerst tenvolle de weelde van de roem, en in die sfeer van fijnzinnig begrip en verering wordt voor Erasmus het ideale klimaat geschapen voor goed en onverpoosd werken. Kort na elkaar verschijnen de werken van de H. Hieronymus, en de gezuiverde tekst van het Nieuwe Testament met een nieuwe Latijnse vertaling.

Toch vermeldt Erasmus zo nu en dan nog eens zijn oude makker. In een uitgave van de *Adagia* (ca. 1518)²⁷ komt weer even de herinnering op aan Faustus in een passage waarin hij het heeft over de soberheid van de Italiaanse keuken. Hij betitelt er Faustus als „poeta non solum regius, verum etiam regineus, vetus congerro meus”. Vertaald betekent dit zoveel als: „Faustus, mijn oude kameraad, niet alleen dichter van de koning, doch eveneens van de koningin”.

Ook schrijft hij onmiddellijk na Faustus' dood aan Petrus Barbirius: „Hou maar aan het leven, want dit jaar heeft de dood reeds vele beroemde lieden weggerukt, onder wie Faustus, poeta immortalis: de onsterfelijke dichter”²⁸. Even later op het jaar citeert hij Faustus met de neutrale vermelding: „Faustus diu regnavit Lutetiae”: „Faustus zwaaide lange tijd de scepter te Parijs”²⁹. Was het een soort schroom die hem weerhield zijn pas gestorven vriend te hekelen? In elk geval heel anders is de toon, die hij aanslaat in zijn korrespondentie met Vives van een paar

27. Deze tekst verscheen voor het eerst in een uitgave van de *Adagia* van rond 1518 (Cf. W. P. Mustard, *The Eclogues of Faustus Andrelinus and Joannes Arnolletus, edited with Introduction and Notes*. Baltimore, 1918, p. 13). Die uitgave konden wij echter niet bereiken; wel hebben wij het adagium (nr. 1168) teruggevonden in de editie van 1551 te Bazel bij Joannes Froben.

28. P. S. Allen, *Opus Epistolarum*, III, ep. 803, p. 257.

29. P. S. Allen, *Opus Epistolarum*, III, ep. 855, p. 358, r. 75.

jaren later. In mei 1520 was Vives naar Parijs vertrokken. Onmiddellijk na het bericht van zijn goede aankomst aldaar, schrijft Erasmus hem een brief vanuit Leuven³⁰ en noemt hem een geluksvogel omwille van de goede ontvangst die hem door de Parijse theologen bereid werd. Op zijn minst eigenaardig, dat hartelijke onthaal, als men bedenkt dat Vives nog kort tevoren de Parijse scholen heftig had aangevallen. Nog in een ander opzicht is de houding van de Parijse universiteit eigenaardig, zo schrijft Erasmus: hoewel bolwerk van beschaving en goede zeden, heeft zij jarenlang Faustus niet alleen verdragen, maar hem zelfs nog gespijsd en op handen gedragen. Hoe ging hij niet te keer tegen de theologen? Wat al vuigs heeft hij niet onderwezen? En zijn geleerdheid die dan nog niet eens boven de middelmaat uitsteeg deed de Fransen al die verdorvenheid vergeten. Te Parijs is er altijd plaats voor wie iets nieuws of iets beters naar voor kan brengen. Hoe heel anders gaat het er niet aan toe te Leuven, waar nog niet eens aan het *Collegium Trilingue* bestaansrecht wordt verleend, en waar veel hoogstaander mensen dan die Faustus de mond wordt gesnoerd. Bij zijn thuiskomst doet Vives Erasmus vanuit Brugge het gehele verhaal van zijn reis en van het goede onthaal dat hem te beurt is gevallen. „Heel anders gaat het er nu aan toe dan in de tijd toen wij er studeerden”, zo schrijft Vives. „De theologen hebben alle pietluttigheden laten varen, en ze wijden zich nu vol ernst aan belangwekkende problemen”³¹. Daarop schrijft Erasmus een eerder zwaarmoedige brief³² terug; hij mijmert erover hoe overal de studie wordt hervormd behalve te Leuven, waar de mensen die het goed menen en een degelijk onderwijs willen brengen, steeds gedwarsboomd worden. Te Parijs mocht Faustus jarenlang gelijk wat voor soort dichters verklaren, tot de meest vuige toe, en dit alles dan nog op zijn welbekende manier. In Leuven laat men Nesenius nog niet toe de *Geographia* van Pomponius Mela te verklaren, terwijl men te Rome en te Milaan om dergelijke mensen schreit. In een brief aan John Longlond van 1 september 1528³³ doet Erasmus er nogmaals zijn beklag over dat Faustus' elegieën en Poggio's *Facetiae* in de scholen als leerboek worden gebruikt, terwijl zijn *Colloquia* en zijn *Encomium matrimonii* nauwelijks geduld worden.

Ongetwijfeld heeft de persoon van Vives, een verwoed dichterhater en streng moralist, Erasmus' afbrekende houding tegenover Faustus medebepaald; in de brief aan Longlond spreekt zeker de

30. P. S. Allen, *Opus Epistolarum*, IV, ep. 1104, p. 263, rr. 10-25.

31. *Ibid.*, ep. 1108, pp. 270-271.

32. *Ibid.*, ep. 1111, p. 282, rr. 59-63.

33. *Ibid.*, VII, ep. 2037, p. 463, rr. 138-142.

gekwetste eigenliefde mee. Daarbij is Erasmus in de loop der jaren meer en meer een moraliserende houding gaan aannemen. In zijn Leuvense jaren komt die wending voor het eerst zeer duidelijk aan het licht, wellicht ook onder invloed van het aarts-konservatieve milieu. Hij rekent voorgoed af met enkele oude vrienden, vooral uit het Parijse milieu; met Lefèvre d'Étaples valt hij in onenigheid, omwille van de interpretatie van bepaalde passages uit het Nieuwe Testament. Aan Germain de Brie kan Erasmus moeilijk zijn *Antimorus* vergeven; zelfs met Budé neemt de korrespondentie af. Doch vooral de reeds overleden Faustus moet het nu ontgelden. Aan Erasmus' gedrag in de eerste Parijse jaren en meteen aan zijn vriendschap met Faustus zit nog een vuiltje, en nu wil Erasmus zich misschien uitwassen door de man tot op de grond af te breken. Daarbij is Faustus' rol met zijn dood ook geheel uitgespeeld. Hij had de antieke dichters weer van onder het stof gehaald, maar nooit heeft hij zijn onderwijs in de schone letteren weten te integreren in een volledige humanistische opvoeding van de jeugd. Misschien ziet Erasmus dit nog duidelijker in bij het bericht van de hervorming van de Parijse universiteit, en geeft het besef daarvan hem die vernietigende woorden in?

Men stelt het soms voor alsof Erasmus Faustus vóór diens dood alleen verheerlijkt heeft, en dat hij hem daarna geheel verguisde. Die opvatting moet wel even genuanceerd. Uit de briefwisseling tussen Erasmus en Faustus blijkt reeds voldoende dat Erasmus zijn makker door en door kent als een genietter van de heerlijkheden van het leven, en zeker als iemand die het vrouwelijk schoon niet versmaadt; en het is dan vooral tegen dit gebrek aan ernst en hoogstaande morele gezindheid dat Erasmus na Faustus' dood uitvaart, en dan nog vrij scherp. Waarschijnlijk zal zijn ingeboren vrees voor onenigheid en ongenoegen hem ervan afgeschrikt hebben Faustus bij diens leven anders dan op een luchthartige toon op diens fouten te wijzen. Faustus heeft hem daarenboven toch nooit persoonlijk leed berokkend.

Hoe dan ook, het is moeilijk een rechte lijn te trekken in een stof die zo onvolledig is en zo fragmentair, en in het geheel van een verhouding tussen twee mensen, zeer beweeglijk van aard en karakter, en dit over een periode van meer dan twintig jaar.

Waarschijnlijk zal hun vriendschap zich beperkt hebben tot een prettige kameraadschap in de dagelijkse omgang, gebaseerd op een fijne kennis van elkaars gaven en kleine tekortkomingen en gekruid met een flinke dosis humor en plagerijtjes over en weer. Maar tot een diep zielscontact en tot een uitwisseling van hoogstaande ideeën zullen zij zeker niet gekomen zijn. Beiden beleefden

immers hun tijd, hun omgeving en hun werk té verschillend. Faustus was de ware renaissance-mens uit het zuiden, los, genietend, bewust van zichzelf. Daartegenover stond de noorderling Erasmus, twijfelend, melankolisch, zwak naar lichaam en weinig manmoedig, maar met hoge aspiraties en diepzinnige ethische denkbeelden, die met de kopieuze woordenvloed van Faustus weinig raakpunten hebben kunnen vinden.

Scripsi in monte Caesaris, XV Kal. Mart. MCMLXX